

ქართული კულტურის ისტორიაში ანტიკურ ხანას (ძვ. წ. VI—ახ. წ. III სს.) განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. ამ დროისათვის ყალიბდებოდა ეროვნული თვითშეგნება, თვითმყოფად სახეს იღებდა ჩვენი წინაპრების შემოქმედებითი შრომა-გარჯით შექმნილი სულიერი თუ ნივთიერი ფასეულობანი — სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ნორმები, ზნეობა და მსოფლმხედველობა, საზოგადოებრივი დანიშნულების არქიტექტურულად სრულყოფილი ნაგებობები, ტაძრები და ციხე-გალაენები. ყალიბდებოდა ქართველობისათვის დამახასიათებელი რწმენა-წარმოდგენები, სახელმწიფოებრივი რელიგია, ადათ-წესები, ესთეტიკური აზროვნების ძირითადი პრინციპები, ქართული სამეურნეო ტიპი, მიწათმოქმედ-მევენახეთა ყოფითი კულტურის ძირითადი ელემენტები. საქართველოს ისტორიის ამ ათასწლოვან მონაკვეთზე, მეზობელი, აზიისა თუ ევროპის დიდი სახელმწიფოების პოლიტიკური ჰეგემონიის დროს, ბუნებრივია, ძლიერდებოდა უცხო კულტურის ზეგავლენა სულიერი ცხოვრების ამა თუ იმ სფეროზე. ზოგჯერ ქვეყნის მმართველი ზედაფენა, ესა თუ ის დინასტია მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ირან-ბართისა თუ საბერძნეთ-რომის სამეფო კართან, ითვისებდა მათი უმაღლესი არისტოკრატიის ცხოვრების ნორმებსა და ფუფუნების საგნებს. გარდა ამისა, ეთნიკურად ჭრელი მოსახლეობა ცხოვრობდა საქართველოს დიდ, საერთაშორისო მნიშვნელობის სავაჭრო გზებზე განლაგებულ და სტრატეგიულად კარგად დაცულ ქალაქებში. უძველესი დროიდან, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით — ძვ. წ. VI საუკუნიდან, მცხეთასა და ურბნისში მოსახლეობს ებრაული თემი, რომელთანაც ქართველებს ტრადიციულად საქმიანი და მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონდათ. გარდა ამისა, ჩვენს წინაპრებს მჭიდრო კულტურული კონტაქტები ჰქონდათ ჩრდილოკავკასიურ ტომებთან, სომხებთან, ირანელებთან და ბერძნებთან. ქართული კულტურა მეზობელ ხალხებთან შემოქმედებითი ურთიერთობის შედეგად ვითარდებოდა. ქვეყნის სულიერი ცხოვრების სასიცოცხლო ძალას ადგილობრივ, ეროვნულ ნიადაგზე საუკუნეების მანძილზე დახვეწილი ეთნოკულტურული ტრადიციები შეადგენდა. სწორედ ეს გარემოება და არა ესა თუ ის პოლიტიკური კონიუნქტურა, ცალკეული დასავლური თუ აღმოსავლური ნაკადები განსაზღვრავს ქართული კულტურის

არსს, მის თვითმყოფადობას და შესაბამისად მის კუთვნილ ადგილს მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში.

1. იდეოლოგია. რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები

პანთეონი. ანტიკური ხანის ქართული კულტურის ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა ქართული წარმართობა, იბერიისა და კოლხეთის მწყობრი სახელმწიფოებრივი რელიგიური სისტემა. შემთხვევით როდია საზგასმული „ქართლის ცხოვრებაში“ ის გარემოება რომ „მკვიდრთა ქართლისიანთა დიდი სასოება აქუნდა კერპთა მიმართ“, რაც ქურუმების დამსახურება იყო.

ანტიკური ხანის ქართულ სახელმწიფოებს, ისევე როგორც მათ პოლიტიკურ საზღვრებს გარეთ დარჩენილ მონათესავე ტომებს, საერთო-სულიერი კულტურა, საერთო-ქართული წარმართობა აკავშირებდათ. ეს იყო საუკუნეთა განმავლობაში შექმნილი უძველესი კულტურის მქონე მიწათმოქმედი ხალხის მსოფლმხედველობა, სადაც გამოუცნობი ზებუნებრივი ძალების საშუალებით ხდებოდა მრავალფეროვანი გარემომცველი სამყაროსა და იქ მიმდინარე სასიცოცხლო პროცესების ახსნა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობით, ქრისტიანობის მიღებამდე ქართველობა „... იტყოდეს დამბადებლად ქვათა და ძელთა, და სპილენძსა და რკინასა და რვალსა, გამობერვით განჰყვდილსა, ღმრთად თავყუანსა სცემდეს. ესენი იცოდეს ცისა და ქვეყანისა შემოქმედად“. ჩვენი წინაპრების რელიგიური აზროვნების, როგორც სამყაროს აღქმის ერთ-ერთი კონკრეტული გამოვლენის მაჩვენებელია ამიერკავკასიაში, მათ შორის საქართველოში I ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში გავრცელებული ბრინჯაოს მხატვრული სარტყლების სიუჟეტები, რომელთა შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი, სახვითი ხელოვნების მაღალმხატვრული მრავალფეროვანი კომპოზიციები, რომლებიც მითოლოგიური ხასიათისაა. ზოგჯერ იქ წარმოდგენილია ტახტზე მჯდომი ან მშვილდისრით მონადირე ითიფალური ანტროპომორფული, როგორც ჩანს — უზენაესი ასტრალური ბუნების ნაყოფიერების ღვთაება. წრიულ მოძრაობაშია გადაწყვეტილი, ასტრალური სიმბოლიკით დამშვენებული, ძუძუს მწოველი ცხოველები, ფრინველები, თევზები და ქვეწარმავლები, მთელი ხილული სამყაროს, ზესკნელისა და ქვესკნელის წარმომადგენლები. სიმბოლური ნიშნებითაა (მცოცავი სპირალი, სამკუთხედები და სხვა გეომეტრიული სახეები) გადმოცემული სახნავ-სარწყავი მი-

წები, პურის თავთავები და სხვა, ცხოველებში ერთ-ერთი წამყვანი ფიგურაა „მხენელ-მთესველი“ ხარი.

„ქართლის ცხოვრება“ კარგად იცის, რომ ქართველი წარმართები, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ბუნების ძალებს სცემდნენ თავიანთს: „რომელნიმე უგდებდეს ცასა და სხუანი მზესა და რომელნიმე მთოვარესა, რომელნიმე ვარსკვლავთა და რომელნიმე მფრინველთა და რომელნიმე ქვეყანასა და მხეცთა და ნადირთა და ხეთა“. ძვ. წ. IV ს. — ახ. წ. II ს. ბრინჯაოს საქამრე აუურულ ბალთებზეც ძირითადად იგივე სიუჟეტები მეორდება, მაგრამ წამყვან ადგილზე აქ ნაყოფიერების დედაღვთაებაა. მოცემული გამოსახულებების მიხედვით, მისი საღვთო ცხოველი ხარია, რომლის კულტი მთელ ანტიკური ხანის საქართველოში იყო გავრცელებული. შემთხვევით როდია ის გამოსახული უძველეს ქართულ მონეტებზე „კოლხურ თეთრებზეც“.

ტოტემიზმის საფუძველზე აღმოცენებული ანიმისტური რწმენა-წარმოდგენები, ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, საქართველოშიც პუნების ძალების თავიანთსცემასა და წინაპართა კულტში გადაიზარდა. ლეონტი მროველის მიხედვით, წარმართი ქართველები იყვნენ „მსახურ მზისა და მთოვარისა და ვარსკვლავთა ხუთთა“, მაგრამ „მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“. ასევე თავიანთსცემის ობიექტი ყოფილა პირველი ქართველი მეფის ფარნავაზის საფლავი, რაც მოწმობს ძვ. წ. IV—III სს. და მომდევნო ეპოქებში მეფის კულტის არსებობას. ასეთი საკულტო ხასიათი უნდა ჰქონოდა მცხეთის (ბაგინეთი) და ნასტაკისის (სამადლო) აკროპოლისებზე გამოვლენილ „უფალთა“ მავზოლეუმის ტიპის აკლამებს. „ღმერთთა მპყრობელთა ქართლისათა“ მსახურებდნენ ქართლის მეფენი, რომლებსაც „კერპთმსახურთა“, ე. ი. უზენაესი ქურუმების ფუნქციებიც ჰქონდათ შეთავსებული.

ქართული წარმართული პანთეონი შვიდი ასტრალური ღვთაებისაგან, ანუ კერპისგან შედგებოდა. „ქართლის ცხოვრება“ გვამცნობს, რომ პირველი ქრისტიანი მეფე მირიანი „აღიზარდა მსახურებასა მას შინა შვიდთა მათ კერპთსა“. ესენი იყვნენ: ღმერთი დიდნი, სოფლის მპყრობელნი, მზისა მომფენელნი, წვიმისა მომცემელნი და ქუეყნის ნაშობთა გამომზრდელნი“, ანუ ნაყოფიერების ასტრალური ღვთაებები. „ქართლის ცხოვრების“ ძველ პლასტებში არაერთხელ არის მინიშნებული, რომ ეს შვიდივე კერპი ასტრალური ხასიათისაა და შვიდ პლანეტას წარ-

მოადგენს — „მზეს, მთვარესა და ვარსკვლავთა ხუთთა“. ნიშნავდა რა ქართლის მმართველად აზონს, ალექსანდრე მაკედონელს უბრძანებია, „რათა პატივს სცემდნენ მზესა და მთვარესა და ვარსკვლავთა ხუთთა“. ტრადიციულად ქართველები ანტიკურ ხანაში თავიანთს სცემდნენ „ძალასა და ნათლისა მზისა და მთოვარისა და ვარსკვლავთასა“ „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ არსებობდნენ: „მზისა მსახური“, „ქურუმნი კერპთანი“, ტაძრები, ანუ „ღვთის სახლები“, „ბომონი კერპთანი“, „ტაძარი საკერპო“ და „მეცნიერნი სჯულისანი“, რაც მწყობრი სახელმწიფოებრივი რელიგიური სისტემის არსებობის მაჩვენებელია. მის წინააღმდეგ მიმართა ქრისტიანულმა იდეოლოგიამ მთელი თავისი ძალა. შემთხვევით როდი მეორდება დაჟინებით „ევესტათე მცხეთელის წამებაში“ ქრისტიანული დოგმა: „მზე და მთვარე და ვარსკვლავნი არა ღმერთი არიან, არამედ ღმერთთა მზესა განათლება და მისა და უბრძანა, ხოლო ღმერთ არ არიან“. ბალავარიანის ქართულ რედაქციებშიც ასევე ხაზგასმულია: „მზე და მთვარე და ვარსკვლავნი მას დაუბადებიანო“.

როგორც ვხედავთ, ქართველები თავიანთს სცემდნენ და აღმერთებდნენ ბუნების ძალებსა და მოვლენებს. თავიანთი ღმერთები ჰყავდათ ცალკე თემებსა და საგვარეულოებს, მთას, ხევს, ადგილს, ხეებს, სახლს, ფუძეს და ა. შ. ამასთანავე, ქართველებს ჰყავდათ საერთო (უფროსი) ღმერთებიც, ტომთაშორისი და სატომო ღვთაებანიც.

ანტიკურ ხანაში ქართულ ასტრალურ პანთეონს სამეული მეთაურობდა. პირველი იყო უფროსად მიჩნეული უზენაესი ან მორიგე ღმერთი, მეორე — ქალღმერთი მზე ან მზექალი, ხოლო მესამე — კვირია. იერარქიის მომდევნო საფეხურებზე იდგნენ: ჯვარი ან ხატი, ღვთისშვილები (ღვთისსანახი, ღვთისნაბადები) და ა. შ. ქართველთა ყველა ღვთაება ამ დროს უკვე ანტროპომორფულ არსებებად იყო წარმოდგენილი. როგორც ირკვევა, უზენაესი ღმერთი მთვარე-ღმერთია, ე. ი. მამა-ღმერთია.

ივანე ჯავახიშვილმა დაადგინა, რომ სათემო ღვთაებების გარდა, ოდესღაც ქართველ ტომებს ყველასათვის საერთო რწმენაც ჰქონიათ და საერთო-ქართული წარმართობაც არსებულა, მაგალითად, კვირიას თავიანთსცემასთან დაკავშირებულ სევანურ წესებს წმინდა ქართული წარმართული რწმენის ანარეკლი შემოუნახავს; თვით სათანადო ფერხულის სიტყვებს მეფერხულე სევანები ქართულად წარმოთქვამენ. ასევე, სახალწლოდ წარმოსათქმელ სიტყვებს მეგრული მე-

ვლე მეგრულად კი არა, ქართულად ამბობს ხოლმე. ივ. ჯავახიშვილი ასკვნიდა, რომ არამც თუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრულთა და სვანთათვის, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონდა.

ანტიკური ხანის ქართულ წარმართულ პანთეონში რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება სავარაუდებელი არ არის. თუმცა მუშქების (მესხების) ახალი ტალღის გადმონაცვლებას ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ ზოგიერთი სიახლე უნდა შემოეტანა რწმენის სფეროში, კერძოდ, ქართული წარმართული პანთეონის მეთავე სამეულში. როგორც წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, ეს სიახლე უმთავრესად უზენაესი ღმერთის — მთვარე-ღმერთის (მორივე ღმერთის) ახალი სახელის — არმა-არმაზის ქართლში შემოსვლით გამოიხატა. შესაძლოა, ეს იყო ახალი დინასტიური, ფარნავაზიანთა მიერ შემოღებული კულტი. ჯერ აზომ „დაუტევა სჯული აღექსანდრეს მოცემული, იწყო კერპთმსახურება“, რაც გამოიხატა ვერცხლისგან გამოქანდაკებული კერპების — „გაც“ და „გაიმის“ შემოღებით. შემდგომ ფარნავაზმა, დაამხო რა აზომ, „შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა: ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა“. მას უკვე უზენაესის ფუნქცია უტვირთია, რადგან „ქართლის ცხოვრებაში“ ის „ღმერთი ღმერთად“ იხსენიება.

არსებობდა აზრი, თითქოს არმაზის კულტი ძველირანულ აპურამაზდას უკავშირდება, მაგრამ ქართული წერილობითი წყაროების მონაცემები ამ კავშირს არ ადასტურებს. ამ წყაროების მიხედვით, არმაზი და კიდევ რამდენიმე სხვა კერპი ქართველთა ეროვნულ ღვთაებებად არის მიჩნეული („სჯული მამათა ჩუენთა“), ცეცხლის მსახურება კი — სპარსთა სჯულის მიღებად და ქართული სჯულის შეცვლად. მაგალითად, „მეფეთა ცხოვრებაში“ მეფე ფარნაჯომის, მირვანის ძის, ზეობის ისტორიის გადმოცემისას ჯერ მოთხრობილია მის მიერ ზადენის კერპის აღმართვის ამბავი, შემდეგ კი ნათქვამია: „ამისა შემდგომად შეიყუარა სჯული სპარსთა, ცეცხლის მსახურება, მოიყვანა სპარსეთით ცეცხლის მსახურნი და მოგუნი, და დასხნა იგინი მცხეთას, ადგილსა მას, რომელსა აწ ჰქვიან მოგუთა, და იწყო ცხადად გმობად კერპთა. ამისთვის მოიძულეს იგი მკვიდრთა ქართლისათა, რამეთუ დიდი სასოება აქუნდა კერპთა მიმართ“.

აპურამაზდა — არმაზის საკითხზე მსჯელობის დროს მკვლევართა ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი გარემოება: ქართულ წერილობით წყაროებში დაცულია არმაზის ღვთაების აღწერილობა. იგი წარმოგვიდგება ლითონის მონუმენტური ანტროპომორფული ქანდაკების სახით: „...დგა კაცი ერთი სპილენძისა, და ტანსა მისსა ეცუა ჯაჭვი ოქროსი, და თავსა მისსა ჩაბალახი მყარი, და თუალნი ესხნეს ზურმუხტი და ბივრილი, და ხელთა მისთა აქუნდა ხრმალი ბრწყინვალე, ვითარცა ელვა“. ძველირანულ ხელოვნებას შემოუნახავს აპურამაზდას მხოლოდ სიმბოლური ნიშნები — ფრთოსანი მზის წრე. ამას გარდა, ტექსტები, სადაც მოხსენიებულია აპურამაზდას სახელი, ადასტურებს, რომ ამ ღვთაების წარმოდგენა ანტროპომორფული სახით გამოირჩეხულია იკონოგრაფიულად ის მზის ირანულ, მეგრძოლ ღვთაებასთან მითრასთან უფრო იჩენს სიახლოვეს, რადგან მასაც „ლესული ხრმალით“ გამოსახავდნენ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, არმაზთან მიახლოება სასიკვდილოდ თავგანწირვის ბადალი იყო, რაც შიშის ფაქტორზე მიგვანიშნებს ამ კულტის თაყვანისცემის პროცესში. „ქართლის ცხოვრებაში“ ხაზგასმულია, რომ „ესე არმაზ ქართველთა და ქალდეველთა ღმერთი ითრუჯან მტრები არიან“. ეს „ითრუჯან“ — „ითრუშანი“ არმაზს დიდი ორთაბრძოლის შედეგად წყლის, წყლის სტიქიის, ზღვის მეშვეობით დაუმარცხებია. ქართული „არტომანი“ — „ითრუჯანი“ ფალაური „ათრუშან“-იდანაა ნაწარმოები და ცეცხლთაყვანისმცემელს აღნიშნავს.

დღეისათვის მიჩნეულია, რომ ამ მთვარე-ღმერთის სახელი არმაზი, რომლის სახელწოდება გარკვეულ სიახლოვეს ავლენს ირანულ აპურამაზდასთან, წარმოშობით ხეთურ-მცირეაზიულ სამყაროს უკავშირდება, სახელდობრ, იქაური მთვარის ღმერთის — არმა-ს სახელს უძველეს ღვთაებათა წინააზიური სახელი უნდა იყოს დაცული აგრეთვე ძველი ქართული კერპების — ზადენის, აინინას, დანანას სახელებშიც.

მთვარის ღვთაების ხეთურ-მცირეაზიური სახელის გაჩენა დაკავშირებული უნდა იყოს მცირე აზიიდან მუშქების (მესხების) ჩრდილო-აღმოსავლეთით გადმონაცვლებასთან და მათ დასახლებასთან სამხრეთ-დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ თემში. აქ სიახლე იმაში გამოიხატა, რომ ქართველთა მამა-ღმერთს, მთვარის ღმერთს, იმ ქართველი ტომის მამა-ღმერთის — მთვარის ღმერთის სახელი (არმა-არმას-არმაზი) შეერქვა, რომელიც ამიერიდან ჰეგემონი

ასტრალურ ღვთაებათა სამეულში მებრძოლი, ნაყოფიერების ღმერთის შემდეგ, მეორე ადგილზე იდგა ნაყოფიერების დედა ღვთაება, რომლის იკონოგრაფიული სახე ადრეანტიკური ხანიდან ჩანს ჩამოყალიბებული. ესაა შიშველი ქალღმერთი, მკვეთრად გამოხატული სასქესო ნიშნებით, ზოგჯერ ძუძუმწოვარა ბავშვით ხელში, მას ღმერთებისა და, საერთოდ, ყოველგვარი ცოცხალი არსების დედადაც თვლიდნენ და ამიტომ ხშირად თვით დედამიწასთანაც იყო გაიგივებული. მისი მეუღლეა ცის ღმერთი, რომელსაც შეიძლება ჩვენში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის ითიფალური ქანდაკებები დაუკავშიროთ. ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილია მამრობითი და მდედრობითი სქესის შიშველი, მაგრამ ოქროს სამკაულებით მორთული პატარა ქანდაკებები. აქვე ნაპოვნი 30 სმ. სიგრძის რკინისგან გამოჭედილი ოქროსსამკაულებიანი კერები, რომელიც ძვ. წ. III ს. დაუკრძალავთ მონუმენტური შვიდსაფეხურიანი საკურთხევლის წინ. ცხადია, აქ აღონის-ატის-ოსირისის ტიპის მოკვდავი და ვაცოცხლებადი ბუნების, ნაყოფიერების ღმერთის საწესო დაკრძალვა-დატირებასთან გვაქვს საქმე, რაც ზამთრის პირზე ხდებოდა ხოლმე. ადრეგაზაფხულზე კი, ბუნების გადვიძებასთან ერთად, ეწყობოდა მისი აღდგომა-ვაცოცხლების საწესო ცერემონიალი, მისტერიები. ამ წრეს ეკუთვნის და ამავე ხასიათის მატარებელია ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ფიქსირებული სამიწათმოქმედო-აგარარული ხასიათის დღესასწაულები — ბერიკაობა-ყეენობის სახისა. ბერიკას წელზე ეკიდა ნაყოფიერების სიმბოლო „კონკილა“ — ფალოსი, რითაც მიწის ან, საერთოდ, განაყოფიერების იმიტაციას ასრულებდა. ბერიკაობაში, ხარებისა და სხვა ცხოველების ნიღბებთან ერთად, მონაწილეობას იღებდა არწივის ნიღაბი, რომელიც ასევე ძველ ნაყოფიერების კულტებთანაა დაკავშირებული. ძველი ვანის მიწა-წყალზე, სოფელ დაფნარში აღმოჩენილ ძვ. წ. IV ს. ადგილობრივ შავპრიალა ლარნაკზე ამოკაწრულია ანტროპომორფული გამოსახულება — ფალოსიანი და არწივისთავიანი კაცი. ანალოგიური მფტივები ცნობილია ძველ აღმოსავლურ რელიგიებში (ურარტუ, ასირია, ფრიგია და სხვ.). არწივები იქ ნაყოფიერების ღვთაების მსახურებია, კეთილი სულები — დემონები, რომლებიც, ჩვეულებრივ, ნაყოფიერების ხესთან არიან დაკავშირებული. ანალოგიური სიუჟეტია გადმოცემული ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილ ძვ. წ. III ს. ერთ ბეჭედ-საბეჭდავზეც: სიცოცხლის ხე და მის გარშემო პირისპირ მდგომი არწივები. არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ არწივების გამოსახულებანი ხშირად გვხვდება კოლხურია

ანტიკური ხანის ძვ. წ. VI—III სს. გვერდებჩაჭრილ ბრინჯაოს ზარაკებზე, მათ ხომ აშკარად მაგიური დანიშნულება ჰქონდათ, ისევე როგორც ხევისბერების დროშა-სტანდარტებზე შებმულ ეფენებს.

თუ ქართულ ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებს მოვიშველიებთ, ენახავთ, რომ აქაც ღმერთების დიდ დედას, ჩვეულებრივ, თეთრტანიან და დიდმკერდიან შიშველ ქალად წარმოიდგენდნენ. ზღაპრების თანახმად, ბაღში სიუხვის წყაროსთან დგას მისი სახლი, რომლის სვეტი ძვირფასი თვლებითაა შემკული. ღმერთების დიდი დედის კულტის არსებობა საქართველოს ზღვისპირეთში ანტიკური ხანის წერილობითი წყაროებითაც დასტურდება. მაგალითად, არიანეს, კაბადოკიის ლეგატს, ახ. წ. 142 წელს ქალაქ ფასის შესასვლელთან უნახავს „ფასიანელი ქალღმერთის“ ქანდაკება. მისი სიტყვებით, ის რეას ჰგავდა, რადგან ხელში წინწილა ეჭირა და მისი სავარძლის წინ ღომები იწვნენ. რეა-კიბელა მცირეაზიული ნაყოფიერების ღვთაება, ღმერთების დიდი დედა, დედამიწასთანაა გაიგივებული. მისი მეუღლე ატისი ჯერ მოკვდავ ქალიშვილს შეირთავს და მერე თავს იკლავს, რასაც ბუნების კვდომაც მოჰყვება. კიბელა მკვდრეთით აღადგენს მას და ქვეყანასაც სასიცოცხლო ძალები უბრუნდება. კიბელას სიმბოლოებს ღომები წარმოადგენდნენ, რომლებიც ასევე მზის კულტთან იყვნენ დაკავშირებული. „კოლხურ თეთრებზე“ ღმერთების დიდ დედასთან, ფასისის ქალღმერთთან ერთად ღომებიცაა გამოსახული.

როგორც დავრწმუნდით, საქართველოში თაყვანს სცემდნენ ბუნების სასიცოცხლო ძალებს, ნაყოფიერების ურთიერთსაწინააღმდეგო საწყისების პოლარულ ერთიანობას, დედა-მიწისა და (მამა)-ზეცის ღვთაებრივ კავშირს, რაც ქართველი მიწათმოქმედის რწმენით, უშრეტო ნაყოფიერების სათავეა. ჩანს, ძველი ფალოსის კულტი ანტიკურ წარმართულ რელიგიაში ტრადიციულად დიდ როლს თამაშობდა და დღემდე შემორჩა ჩვენს ეთნოგრაფიულ ყოფას. რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ კულტებს ანტიკური ხანის რწმენა-წარმოდგენებში, ჩანს საჩხერესთან, სოფელ საირხეში ძვ. წ. V—IV სს. წარმართული ტაძრის გათხრებისას აღმოჩენილი მასალებით. ესაა ღომის სკულპტურული თავები, სიცოცხლის ხის ფრაგმენტები და ასევე კირქვისაგან გამოთლილი ფალოსისა და ქტეისის ერთობლივი გამოსახულებანი. ეს მოწმობს, რომ დორიული არქიტექტურული ორდერის სტილში აგებული ტაძარი ადგილობრივი ნაყოფიერების ღვთაებების — „დედა-მიწისა“

და „მამა-ზეცის“ (მამაზეციერის ცნება ქართველ ქრისტიანებს წარმართებისგან უნდა ჰქონდეთ ნასესხები) პატივსაცემად იყო აგებული. აპოლონიოს როდოსელი გვამცნობს, რომ კოლხთა უზენაესი ღმერთები იყვნენ გეა (მიწა) და ურანი (ზეცა), ისინი იყვნენ კოლხთა უპირველესი საფიტარიო. ვანის ნაქალაქარზე მიკვლეულია ტაძრები და სამსხვერპლო-საკურთხევლები, განკუთვნილი როგორც ქტონური, მიწისქვეშა, ასევე ზეცის მკვიდრი ციური და ცეცხლის მფარველი ღვთაებებისადმი. აქვე აღმოჩენილი ბერძნული წარწერა დოკუმენტურად ადასტურებს ნაყოფიერების კულტებისა და დიდი სატაძრო თემის არსებობას ძველ ვანში, რომელიც სურიუმად იწოდებოდა.

ამასთანავე, ანტიკური ხანის საქართველოში გავრცელებული დაკრძალვის წესები მოწმობს, რომ დედამიწა ჩვენშიაც წმინდა სტიქიად ითვლებოდა და არ შეიძლებოდა მისი გვამით გაუწმინდურება. ამ მხრივ განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ქვევრსამარხები, რომლებიც საშოს იმიტაციადაა მიჩნეული და, რომლებშიც მიცვალებულები ემბრიონის პოზაშია დაკრძალული. აღნიშნული წესი — ქვევრის მეშვეობით მიწისაგან იზოლაცია — ქრისტიანობის გავრცელებამდე არსებობდა ჩვენში და სიკვდილ-დაბადების, სიცოცხლის უწყვეტობის იდეასთან ჩანს დაკავშირებული. ქართველ წარმართებს სწამდათ იმქვეყნიური ცხოვრება, ჭირისუფლებს ევალეობდათ მიცვალებულების სულეზზე ზრუნვა და შესაბამისი მაგიური წესების შესრულება (საგანგებო მსხვერპლშეწირვები, ალაპები, დასაკრძალავი ინვენტარი — პირადი მოხმარების საგნები და სხვ.). „ქართლის ცხოვრება“ გვამცნობს, რომ ანტიკურ საქართველოში ჩამოყალიბებული ყოფილა გლოვის რიტუალი, არსებობდა სამგლოვიარო საწესჩვეულებო პოეზია, პოეტები — „მგოსანნი გლოვისანი“ თხზავდნენ სამგლოვიარო, ხოტბით ლექსებს. გლოვის მგოსნობა, მიცვალებულის სიტყვით ან სიმღერით დატირება, ჩანს, წინაპართა ტრადიციულ კულტთან არის დაკავშირებული. ეჭვს გარეშეა, რომ ანტიკურ ხანაში არსებობდა საკულტო პოეზია, მუსიკა და ღვთისმეტყველება. არქეოლოგიური გათხრებით არაერთხელ აღმოჩენილა ისეთი მუსიკალური საკრავები, როგორცია სალამური, დასართყმელი ინსტრუმენტები — „წინწალი“ და სხვ.

ქართულ წარმართულ პანთეონში თავისი განსაკუთრებული ადგილი ჰქონდა მიჩენილი წყლის კულტსაც. სტრაბონი გვამცნობს, რომ კოლხეთში, იბერიის მოსაზღვრე მესხთა მიწა-წყალზე, არსებულა ლევკოთეას, თეთრი ქალღმერთის მდიდარი და სახელგანთქმული ტაძარი

სამისნითურთ, სადაც აკრძალული ყოფილა ვერძის მსხვერპლშეწირვა. ბერძნული მითოლოგიით ლევკოთეა, თეთროსანი, იგივე ინოა, გევენახეობა-მედვინეობის საქართველოში ძალზე პოპულარული ღმერთის დიონისეს (ქართული აგუნა) გამზრდელი, ზღვის, ნაყოფიერების ქალღმერთია და, როგორც ჩანს, ამ ნიშნების გამო დაუკავშირდა სტრაბონმა ადგილობრივი კულტი ბერძნულ ლევკოთეას. ქართული მითოლოგიის თანახმად, „წყლის დედა“, წყლის ღვთაებები, „მესეფები“ და სხვ. თეთრებშია გამოწყობილი და დროდადრო მოველინებიან ადამიანებს.

ბერძნული მითების თანახმად, წყლის ღმერთი — ფასისი მზის ჰელიოსისა და ოკეანის ულამაზესი ქალიშვილის — ოკუროსის შვილია. ჩვენამდე მოაღწია ახ. წ. III ს. ნეაპოლში დაცული არგონავტების თავგადასავლისადმი მიძღვნილი სურათის — „მოთამაშენი“ ფილოსტრატესეულმა (უმცროსი) აღწერამ: „შენ ხედავ თვითონ მდინარის ღმერთს, ლერწმნარის სიღრმეში მწოლიარეს, საშინელი შესახედაობისას: თმა მას ხშირი და ყალყზე შემდგარი აქვს, ხოლო ნიკაპი საზარელი, თვალები მბრწყინავი. (წყლის) ნაკადი თავისი სიმრავლით იღვრება არა თასიდან, როგორც ჩვეულებრივ (გამოსახავენ), არამედ მთლიანად მისგან მოედინება“. ცხადია, რომ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ბერძნული მითოლოგია ქართულ რელიგიურ სახეებს იყენებს.

ამგვარად, საქართველო არა მარტო განიცდიდა ბერძნულ-სპარსული კულტების ზეგავლენას, არამედ თავადაც ასაზრდოებდა მათ რწმენა-წარმოდგენებს. მაგალითად, ბერძნები თავყვანს სცემდნენ ათინა აზიელს, რომლის სამშობლო მათ კოლხეთში ეგულებოდათ. იგივე ითქმის ომის ღმერთ არესთერეიტზე, პრომეთეზე (არამ-ხუტუ ამირანი) სიტყვა რომ არ გავაგრძელოთ.

ამირანის ეპოსმა შემოგვინახა წყლის ღმერთის — „იგრის“ — „იგრისის“ სახელი, რომელსაც მდინარე ინგირ-ინგურის სახელწოდებასაც უკავშირებენ. ყამარი ზღვის მეფის, წვიმის მბრძანებლის ქალიშვილია. შავი გველშაპის დედა შავი ზღვაა. ქართული ხალხური რწმენა-წარმოდგენებით, ღმერთების საცხოვრებელი „ბატონების ქვეყანა“ ზღვისპირსაა, კლდის თავზე ან ყველა მხრიდან ზღვით გარშემორტყმულ წალკოტში, კუნძულზე. ზღვის პირზეა განლაგებული კოპალას სახნავი, საასპარეზო. წყლის სტიქიის თავყვანისცემის ნიშნები შეიმჩნევა სვანურ საკულტო საგალობლებშიც: მოვარდნილი სტიქიონი ქვეყნის აყრითა და წალეკვით იმუქრება, რადგან „პატრონისთვის, შავი

ზღვისთვის მისართმევად“ ძღვენი უნდა. წყლის კულტის მნიშვნელობა კარგად ჩანს მატერიალური კულტურის ისეთ ძეგლებში, როგორცაა ე. წ. „ვეშაპოლები“, რომლებსაც ანტიკურ ხანაშიც სცემდნენ თავიანთს. მხოლოდ ასეთ ვითარებაში შეიძლება წარმოშობილიყო ქართულ ენაში ისეთი სახის იდიომები, როგორცაა „უკვდავების წყალი“, „ღვთის წყალობა“, „უწყალო“, „წყალობა“ და სხვ.

ქართულ ხალხურ ხელოვნებაში, მითოლოგიურ პოეზიასა თუ პროზაში, რომლებშიც ანტიკური ხანის მხატვრული აზროვნების ელემენტებიც უნდა იყოს არეკლილი, ტრადიციული თავყვანისცემის ობიექტები ისევ და ისევ ასტრალური ღვთაებები და მრავალფეროვანი ნაყოფიერების კულტებია. ანტიკურ სამყაროსთან კავშირი განსაკუთრებით განმტკიცდა ახ. წ. I—II სს., აღმოსავლური დესპოტიების დაკნინების ხანაში. გვიანანტიკურ ხანაში საქართველო მჭიდრო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ურთიერთობას ამყარებს რომის იმპერიასთან. შესაბამისად, შესამჩნევად კლებულობს კულტურული ურთიერთობანი პართიულ ირანთან. ამ დროს ვრცელდება დიდი რაოდენობით რომაული საიუველირო ხელოვნების ისეთი საყურადღებო ნიმუშები, როგორცაა გლიპტიკური ძეგლები, ჭრილა ქვები, პირადი საკუთრების აღმნიშვნელი გემიანი ბეჭედი, საბეჭდავები, რომლებზედაც ამოკვეთილია ბერძნულ-რომაული პანთეონის ღვთაებები: ზევსი, ჰელიოსი, აპოლონი, ათენა-მინერა, ათენა-პალადა, ციხე-ფორტუნა, ისიდა და სხვ. ისინი ჯერ კიდევ ელინისტური ხანიდან იყვნენ ცნობილი და, როგორც ჩანს, მათზე მოცემული ღვთაებების სახეები იკონოგრაფიულად ადგილობრივ კულტებს შეერწყნენ კიდევ. რადგან ბეჭდებზე გამოსახული ღვთაებები მათი მფლობელების მფარველად ითვლებოდა, ვარაუდობენ, რომ მათი დამზადება ადგილობრივ სახელოსნოებშიც ხდებოდა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, მესხეთში, ერთ-ერთ ქალაქში ანდრია მოციქულს დახვედრია არტემიდას (რომაული მცენარეებისა და ცხოველთა მფარველი ღვთაება) და მისი ძმის (ბერძნულ-რომაული მზისდარი ღვთაების) აპოლონის ტაძარი. ეს „უწმინდური“ წარმართული ღმერთები არაერთხელ იხსენიება „ქართლის ცხოვრებაში“, რაც ამ კულტების შემოღწევის მაჩვენებელია.

მხოლოდ ასეთ ვითარებაში იქნებოდა გასაგები იბერიის მეფის რევ მართალის ქესტი, როდესაც მან „თავსა ზედა მცხეთისასა“ დემონსტრაციულად აღმართა ბერძნულ-რომაული ნაყოფიერების ღვთაე-

ბის — აფროდიტეს ქანდაკება. არქეოლოგიური მონაცემებით მტკიცდება, რომ მთელ საქართველოში პოპულარული ყოფილა მეღვინეობა-მევენახეობის ღმერთი დიონისე. აღმოჩენილია მისი გამოსახულებები ბრინჯაოსა და თიხაში, მოზაიკური გამოსახულებები (ვანი, სარკინე, ძალისა და სხვ.).

სტრაბონის ცნობებიდან ირკვევა, რომ იბერიის საზოგადოებრივ წყობაში, სოციალურ იერარქიაში ქურუმებს განსაკუთრებული, ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეჭირათ. მათი სოციალური პოზიციის ეკონომიკურ საფუძველს შეადგენდა მიწათმფლობელობა. მათ მფლობელობაში მყოფ მიწის მნიშვნელოვან მონაკვეთებს დამოკიდებული მოსახლეობა, „ტაძრეულები“ ამუშავებდნენ. ქურუმთა კორპორაციას („ქართლის ცხოვრების“ „ქურუმნი კერპთან“) დიდი გავლენა ჰქონდა სამეფო კარზე, სადაც მათ მაღალი თანამდებობები ეკავათ. სხვათა შორის, მათ მეზობელ ქვეყნებთან დიპლომატიურ ურთიერთობათა წარმართვაც ევალებოდათ. მათ ხელში უნდა ყოფილიყო სწავლა-განათლების სისტემა.

ოფიციალურ სახელმწიფო რელიგიასა და კულტებთან ერთად არსებობას განაგრძობდა ტრადიციული ხალხური სარწმუნოება. ჩანს, ის ყველაზე ნაკლებად განიცდიდა უცხოური რელიგიების გავლენას. ის დაფუძნებული იყო ოჯახის მფარველი, ნაყოფიერების ღვთაებების თავყვანისცემის იდეაზე; კერიისა და სოლარული ორნამენტით შემკული დედაბოდის გარშემო სრულდებოდა მაგიური რიტუალები, რომლის ბოლომდე ამოძირკვა ქრისტიანობამაც ვერ მოახერხა და დღემდე შემორჩა ჩვენს ეთნოგრაფიულ ყოფას. არსებობდა მზის სამიწათმოქმედო კალენდარი, დღეობათა მთელი სისტემა, საგვარეულო საერთო-სახალხო დღესასწაულების ციკლი.

ამგვარი კულტები და რწმენა-წარმოდგენები შეიძლება გარჩენილიყო მხოლოდ უძველესი მიწათმოქმედების ქვეყანაში. საქართველო ასეთი ქვეყანა იყო. სწორედ ამიტომ აქ დაახლოებით 7 ათასი წლის წინ ეს დარგი მკაფიოდ ასახულა კულტის სფეროში. ადრე ქვეულა საკულტო საგნად ხარის გამოსახულება და დასაბამი მისცემია ქართულ ტრადიციას, რომლის თანახმად ხარი მიწათმოქმედების სიმბოლოა მდის გამოსახულებანი ადრე თიხისგან უკეთებათ, შემდეგ — ბრინჯაოსგან. ანტიკური ხანის საქართველოში ხარი — ძველ მიწათმოქმედთა სიმბოლო — უძველეს ქართულ ფულზე, კოლხურ თეთრზე გამოჩნდა. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ხარის საკულტო გამოსახულებ-

ბებს ხშირად ახალი მთვარის მოყვანილობა აქვს (ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კერათა რქისებური მოყვანილობა, თიხის პატარა სამფეხა ფიგურები, რომელთაც ასტრალური ნაჭდევეები აქვთ, ბრინჯაოს სამფეხა საკიდები, რომელთა გაშლილი რქები ხარის სახეს ქმნიან; ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებდა აგრეთვე ქართული ანბანის 34-ე ასო „ხარის“ მოყვანილობაზე, რომელიც ხარის რქებს გამოსახავს და მთვარის სიმბოლოდაც შეიძლება მივიჩნიოთ, მისი სახელიც ხარს აღნიშნავს).

მეკლევართა ხელთ არსებული მასალები აჩვენებს, რომ მიწათმოქმედების კულტურის საგნები სულ უფრო ემსგავსება ახალი მთვარის გამოსახულებას. მაშასადამე, შინაარსითაც და გარეგნულადაც კანონზომიერი ჩანს უძველესი ქართული მიწათმოქმედების კულტის გადაზრდა მამა-ღმერთის, მთვარის, შემდეგ წმინდა გიორგის კულტში.

ანტიკური ხანის ქართულ წარმართულ პანთეონში, არმაზისა და ზადენის გვერდით, ქართული წყაროები ასახელებს გაცს და გაიმს. წმინდა ნინოს ცხოვრების ავტორი წერს: „კულად იყო მარჯუენით მისსა კაცი ოქროსი და სახელი მისი გაცი, და მარცხენით მისსა უღვა კაცი ვერცხლისა და სახელი მისი გაიმ, რომელნი იგი ღმერთად უჩნდეს ერსა მას ქართლისასა“.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და ლეონტი მროველი მოგვითხრობენ ვიდრე ორი ღვთაების შესახებ. ერთი მათგანის — ანინას კერპი, „მოქცევაჲს“ სიტყვით, საურმაგ მეფეს აღუმართავს, მეორისა — დანინას — მირიან მეფეს. ლეონტი მროველის მიხედვით კი საურმაგ მეფემ „შექმნა ორნი კერპნი ანინა და დანინა და ამართნა გზასა ზედა მცხეთისასა“. ესენიც წინააზიური სახელების მქონე ღვთაებები ჩანან. ტრადიცია მათ არ მიიჩნევს პანთეონის მეთავე ღვთაებებად.

გაცილებით ნაკლები მასალა გვაქვს ქართული წარმართული პანთეონის იმ ღვთაებათა შესახებ, რომელთაც თაყვანს სცემდნენ დასავლეთ საქართველოში.

მზის გაღმერთების უძველესი ტრადიცია ნიადავს ქმნიდა იმისათვის, რომ საქართველოში ფეხი მოეკიდა წინა აზიის უძველესი მოსახლეობისაგან სპარსელების მიერ შეთვისებულ მითრას (მზის ღვთაების) კულტს. აქემენიდურ სამყაროსთან მჭიდრო კავშირს, კულტურულ სიახლოვეს საქართველოში მითრას — სიმართლისათვის მეგრძოლი ღვთაების კულტის გავრცელება უნდა მოჰყოლოდა. ჩანს, მითრას კულტის გავრცელება უმტკივნეულოდ მიმდინარეობდა, საერთოდ, მაზდეანობამ კი საქართველოში ფეხი ვერ მოიკიდა, მიუხედავად ცალკეულ

მეფეთა და სპარსი მოგვების, ცეცხლის მსახურთა ცდისა — „სჯულო სპარსთა, ცეცხლის მსახურება“ ცეცხლითა და მახვილით დაენერგათ. არც ცეცხლთაყვანისმცემელთა დღესასწაულები, „ზოტიკი“ და „ზოტიკობა“ მიიღო ქართველმა ხალხმა. როგორც ჩანს, ეს უკანასკნელი ქართული კულტურისათვის უცხო აღმოჩნდა. ამასთანავე ჩანს, რომ „ავესტას“ გავლენით დამკვიდრებულან ქართულ ფოლკლორში ავრსულების ამსახველი ცნებები, როგორცაა დევები და ეშმაკები.

ანტიკური ხანის ქართულ წარმართულ პანთეონს თავისი დიდ დღესასწაულები უნდა ჰქონოდა. ერთ-ერთი ასეთი დღესასწაულის შესახებ, რომელიც არმაზის პატივსაცემად იმართებოდა, საკმაოდ დაწვრილებით მოგვითხრობს წმინდა ნინოს ცხოვრების ავტორი: „...და აჰა ესერა, იყო ხმა ობრისა და საყვირისა, გამოვიდა ერი ურიცხვი ვითარცა ყუავილნი ველისანი, და ზარი საშინელი გამოვიდოდა, და ჯერეთ მეფე არდა გამოსრულ იყო. და ვითარცა მოიწია ჟამი, იწყო სივლტოლა და მიდამომალვა ყოვლისა კაცისა, შიშითა საფარველსა თვისსა შეივლტოდა. და, აჰა, მყის გამოვიდა დედოფალი ნანა, და ნელიად მოვიდოდა ერი. და შეამკუნეს ყოველნი ფოლოცნი თვითოფერითა სამოსელითა და ფურცლითა. და იწყო ყოველმან ერმან ქებად მეფისა. მაშინ გამოვიდა მირიან მეფე საზარელითა და თუალ-შეუდგამითა ხილვითა... და აღივსნეს მთანი იგი დროშებითა და ერთთა, ვითარცა ველნი ყუავილოთა“.

როგორც ვხედავთ, „არმაზობა“ გრანდიოზული ხასიათისაა. მისი ზეადმაგალი ვნებათა დღევანი წინასწარ დადგენილი ლოგიკური თანამიმდევრობით სრულდება. მართალია, ზეიმის ფინალი (იგი, ალბათ, გრანდიოზული სახელმწიფო მსხვერპლშეწირვით მთავრდებოდა) საისტორიო წყაროს არ შემოუნახავს, მაგრამ ის, რაც შემოგვრჩა, კარგად გვიხსნის, თუ რატომ შეარქვა ქართველობამ ამგვარ გამორჩეულ ზეიმს დღესასწაული.

მდიდარი ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ თავისი წილი დღესასწაული ჰქონდა ყველა ღვთაებას, განურჩევლად იმისა, თუ პანთეონის რომელ საფეხურზე იდგა იგი. ბევრი ამ დღესასწაულთაგან შემდგომში ქრისტიანიზებულ იქნა, თუმცა წარმართობის კვალი დღესაც საკმაოდ ნათლად შემოინახა, განსაკუთრებით საქართველოს მთიანეთში.